

Др Божица Славковић Мирић*

Виши научни сарадник

Институт за новију историју Србије, Београд

ПРИШТИНА: ОД ВАРОШИЦЕ ДО ГРАДА (1929-1941)*

Астракт: У раду се на основу архивских извора, литературе и штампе прати модернизација Приштине која је у периоду од 1929. представљала један од градова на Косову и Метохији (поред Косовске Митровице и Призрена). Захваљујући изградњи железнице, путева, улица, почео је развој Приштине. Држава је подигла бановинску болницу, једну од највећих здравствених установа у Јужној Србији. Уведено је електрично осветљење. У Приштини је било највише индустријских предузећа. Ту је био отворен и први модеран млин. Ипак, развој Приштине и њену модернизацију привремено је прекинуло избијање Другог светског рата.

Кључне речи: Јужна Србија, Косово и Метохија, Краљевина Југославија, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Приштина.

*

Простор и становништво

Територија Косова и Метохије 1921. била је у саставу покрајине Јужна Србија у оквиру Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.¹ Јужна Србија је била покрајина у Србији састављена од 16 округа и 59 срезова Македоније, Косова, Метохије, Санцака и делова Црне Горе. Законом од 26. априла 1922. уместо дотадашњих седам покрајина у Краљевини СХС установљена је подела на области као административне целине (33 области). Територија Косова и Метохије била је у оквиру Врањске, Косовске, Рашке

* bozica.slavkovic@gmail.com

** Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Института за новију историју Србије у 2024. години бр. 451-03-66/2024-03/200016 од 5. 2. 2024.

¹ Ова покрајина обухватала је територију утврђену Миром у Букурешту 1913, да би јој након завршетка Првог светског рата било придодато још 40 нових општина у Источној Србији и Македонији.

и Зетске области.² Након завођења шестојануарске диктатуре, Краљевина Југославија је подељена на девет бановина. Косово и Метохија ушле су у састав Вардарске (срезови Гњилане, Гора, Грачаница, Каменик, Неродимље, Подгора и Шар-планина), Зетске (срезови Дреница, Ђаковица, Исток, Косовска Митровица, Пећ и Подрима) и Моравске бановине (срезови Лаб и Вучитрн). Дакле, Приштина је, као део Грачаничког среза, била у оквиру Вардарске бановине. Општи попис обављен је 31. марта 1931. када је на територији Косова и Метохије евидентирано 552.064 становника (у делу Моравске бановине 67.045 или 4,67 % пописаних становника, у делу Вардарске бановине 276.245 или 17,55%, у делу Зетске бановине 208.774 или 22,56%).³

Приштина је пре ослобођења од Турака имала 18.174 становника.⁴ Касније, према попису из 1931. тај број становника се смањио. Приштина је имала 78 улица, 3.142 дома и 16.948 становника. Ипак, спадала је у ред већих градова Јужне Србије.⁵ Ту су се укрштале природне саобраћајне линије. Према попису из 1931. у Грачаничком срезу живело је 57.858 становника, у 9.202 кућа, са 9.363 домаћинстава.⁶ Према реферату о националним мањинама у Приштинском срезу било је 26.910 Срба и 32.511 Арбанаса и Турака.⁷

Приштина-неразвијена варошица

Приштина, која је била средњовековна престоница, након стварања нових привредних и административних средишта на косовској железничкој прузи, у 19. веку почела је да опада. Атанасије Урошевић описује Приштину

² У оквиру Врањске области налазио се из Косовског (Приштинског) округа Гњилански срез, у оквиру Косовске области налазио се Косовски округ (Грачанички, Лапски, Неродимски, Шарпланински, Горски и Подгорски срез), део Топличког (Прокупље и Куршумлија), Призренски округ, из Врањског округа Јабланички срез, у оквиру Рашке области био је Звечански округ (Митровачки, Дренички и Вучитрнски срез), у Зетској области налазио се Метохијски округ (Источки, Ђаковички и Пећки срез) (*Административно-територијалне промене и НР Србији од 1834-1954*, Београд: Завод за статистику НР Србије, 1955, 45–48; Уредба о подели земље на области, *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 92, 28. април 1922, 1–2).

³ Владимир Симеуновић, *Становништво Југославије и социјалистичких република 1921–1961*, Београд: Савезни завод за статистику, 1964, 27.

⁴ Арх. Јосиф Михаиловић, *Развитак градова и варошица од ослобођења до данас, Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопље: Штампарија "Јужна Србија", 1937, 812.

⁵ Тихомир Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ. I, Вардарска бановина*. Београд: Штампарија и литографија "Раденковић", 1930, 7, 25.

⁶ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. Knj. 1: Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava* Београд: Општа државна статистика 1937, 8, 10–12

⁷ Архив Србије, БИА, III, ф. 121, Реферат о националним мањинама, Арнаути на Косову и Метохији.

као ”запуштени турско-источњачки град”, и пише да је Приштина „била пространа, збијена, суморна, са великим бројем минарета и тесним, кривудавим каљавим улицама”.⁸ Ребека Вест описује Приштину као „безлично прашњаво село”, која је имала „климаве радњице од дрвета попут кокошињца на неком малом злосрећном имању” и које су се ”ослањале једна на другу а кроз извитопирена врата и премале прозоре виделе су се скромне залихе робе која се ту продавала. Људи су добро расположени мада су им лица изборана, а тела мршава и повијена”.⁹

Град је имао примитиван водовод. Приштина је требало да реши проблем блатњавих улица, јер је имала повољан положај за канализацију. Пијаћа вода је била ”местимице задовољавајућа” и то пре свега на издигнутим местима, док је у осталим деловима била слабог квалитета.¹⁰ Изградња пруге није поправила положај Приштине, пошто је железничка станица била у Косову Пољу. Када је прорадила пруга Скопље–Рашка, муслимани су захтевали да воз не пролази у близини нити кроз Приштину. Од 1934. саобраћао је локални воз Приштина – Косово Поље и тиме се хватала веза са свим возовима на прузи Београд–Краљево–Скопље. Због привредне стагнације дошло је до селидбе трговаца и занатлија, пре свега у Скопље. Новинар *Вардара* је истакао да је велики проблем у Приштини био продавање и кријумчарење „качак дувана” по кафанама (продавао се по 1 динар), а када се један кријумчар чак и њему представио он се чудио „како надлежни то не виде”.¹¹ Продавци цигарета су служили седећи и лежећи, а међу њиховом робом доминирале су дописнице са еротском садржином пошто је порнографија служила као мамац за муштерије, упркос верским обичајима Албанаца.¹²

Модернизација Приштине и њено претварање у град

Грађевинарство

За грађевинарство и улагања у изградњу била су задужена техничка одељења банских управа. Техничко одељење Краљевске банске управе Вардарске бановине налазило се у Скопљу, а Технички одељци, при

⁸ Атанасије Урошевић, *О Косову : градови, насеља и други антропогеографски стисци*, Приштина : Народна и универзитетска библиотека “Иво Андрић”, 2009, 188–192, 251–286.

⁹ Ребека Вест, *Црно јагње и сиви соко: путовање кроз Југославију*, Београд: Београдски издавачко-графички завод, 2000, 655–656.

¹⁰ Р. Ивановић, Досадашња испитивања пијаћих вода на територији Приштине, *Гласник Централног Хигијенског Завода*, св. 1, 1941, 385.

¹¹ *Вардар*, 9. јул 1935, 6.

¹² Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929-1941*, Београд: ИНИС, 2011, 83.

среским начелствима, били су у Приштини за Гњилански, Грачанички и Неродимски срез и у Призрену за Горски, Ђаковички, Подгорски, Подримски и Шарпланински срез. Најважнији задаци техничких одељака били су оправка и одржавање државних и бановинских путева, као и објеката на њима, снадбевање насеља водом, извођење грађевина на води и подизање нових државних и бановинских зграда, као и њихова оправка.¹³

Што се тиче улагања у изградњу зграда, у периоду од 1924. до 1936. подигнуто је око 25.000 нових зграда, државних, самоуправних, општинских и приватних, на шта је укупно било потрошено 1.200.000.000 динара, што је значило да се годишње трошило 100.000.000 динара. У Приштини је, као и у Призрену, подигнут соколски дом.¹⁴ У Приштини је од 1919 до 1931. подигнуто девет зграда. Од тога две санитетске, четири привредне и три споредне. Укупно је било уложено 1.081.170,81 динара. Највише је подигнуто у Урошевцу, према тој статистици, 15 зграда и уложено 3.276.182,99 динара.¹⁵

За модернизацију градова било је неопходно уредити путеве и осветљење. У Приштини и Призрену уведено је електрично осветљење, а у уређење улица уз употребу ломљеног камена највише је уложено у Приштини, док је једино у Пећи пут изграђен од макадама.¹⁶ Калдрмисано је улица од 100.000 м².¹⁷

Преглед утрошених сума градске општине Приштина на инсталације 1919–1931.

	Централно грејање	Електрично осветљење	Водовод
Приштина	1; 318.760, 75	7; 21.613,45	1; 116.243,51

(Преглед извршених техничких радова код градских општина у току од 1919. до 1931, Београд 1934)

¹³ Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ.1, Вардарска бановина*, 11.

¹⁴ Момчило К. Томић, *Грађевинарство, Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Ур. Алекса Јовановић. Скопље: Штампарија "Јужна Србија", 1937, 749–753.

¹⁵ *Преглед извршених техничких радова код градских општина у току од 1919. до 1931*, Београд: Министарство грађевина, 1934.

¹⁶ Архив Југославије, Фонд Председништво Министарског савета – Централни прес-биро, 38-67-182, 20. мај 1937.

¹⁷ Арх. Ј. Михаиловић, *Развитак градова и варошица од ослобођења до данас*, 812.

Калдрмисање улица 1919–1931.

	Дужина калдр. улица у м ²	Од лом. Камена		Од шосеа (или макадама)		Уређење скверова
		Површина м ²	Динара	Повр. у м ²	Динара	
Призрен	1.500	4.501	93.167,26			
Приштина	2.227	19.835	489.835,86			
Урошевац		43.791	127.616,70			
Пећ				21.000	210.000	15.000

(Преглед извршених техничких радова код градских општина у току од 1919. до 1931, Београд 1934)

Саобраћај и туризам

Након ослобођења од Турака 1912. кроз Приштину су пролазили путеви: Скопље – Качаник – Урошевац – Приштина – Митровица – Сјеница – Нова Варош; Приштина – Штимље – Призрен – Љум Кула дужина 107 км и Гњилане–Приштина око 49 км.¹⁸ Бранислав Нушић наводи да су главни путеви почетком 20. века били Митровица–Вучитрн–Приштина–Качаник–Скопље (био је доста добар и пролазан у свако доба године); Приштина–Ђаковица (пут је био запуштен јер се није много користио); Приштина–Призрен; Приштина–Куршумлија (лош и зими непролазан, јер га је Лаб плавио); Приштина–Гњилане–Врање.¹⁹ Ови путеви су били калдрмисани, засипани туцаним каменом-туцаником, а било је и делова који нису били калдрмисани. Након завршетка Првог светског рата, војском и кулуком су били поправљани важнији путеви а затим и остали.²⁰ Радови обављани народном снагом били су углавном на бановинским путевима првог и другог реда. Одзив је 1933. био 67,3%, а ”ко није хтео да ради могао је своју радну обавезу да откупи”, па је на тај начин било прикупљено око 2 милиона динара. У Призрену је одзив грађана био 81,2%, а у Приштини 62,5% (док је у Врању 86,8%).²¹

¹⁸ *Службени лист Вардарске бановине*, бр. 65, Скопље: Банска управа Вардарске бановине, 1931, 3.

¹⁹ Бранислав Нушић, *Косово: опис земље и народа*. Београд: ПортаЛибрис, 2019, 46–53.

²⁰ *Службени лист Вардарске бановине*, бр. 67–68, 1931, 9–13.

²¹ АЈ, 62–1178, Рекапитулација извршених радова употребом народне снаге у јесен 1933. према техничким одељцима (према В. Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941*, 363).

Што се тиче железничких пруга, после Балканских ратова Јужна Србија је у Краљевину Србију унела свега 387 км железнице, од чега је преко Косова и Метохије пролазила пруга Скопље–Косовска Митровица²², изграђена 1874.²³ Једна од станица била је Глободерица за Приштину иако је било предвиђено да станица буде у Приштини (Албанци су желели да те „френске ђаволије” буду даље од њих).²⁴ Изградња пруге Приштина–Глоговци–Пећ у дужини од 28,000 км трајала је од 1928. до 1930. уз залагање предузећа Батињол.²⁵ Нова железничка пруга Косово Поље–Приштина пуштена је 9. јула 1934.²⁶ Приликом изградње пруге, долазило је до радничких штрајкова, као и до других проблема.²⁷ Тако се за изградњу пруге Приштина–Подујево православна парохија у Подујеву жалила да је приступни пут ка цркви пресечен, али је комисија сматрала да би изградња паралелног пута била скупа па је предлагала да црквеној општини помогне да изграде нову цркву у вароши Подујеву.²⁸

Краљевина Југославија је радила и на изградњи већег и модернијег телеграфско-телефонског саобраћаја. Поштански ауто-саобраћај успостављен је први пут 1923. и постојао је и у Приштини на релацији Приштина - железничка станица (8 км) (на Косову и Метохији био је и на линијама Урошевац–Призрен (60,200 км), Бујановац – Гњилане (34,300 км), Призрен–Ђаковица–Пећ (72,670 км).²⁹ У Приштини је постојала и државна пошта (било их је и у Броду (јужном), Враништу, Гњилану, Дечанима, Ђаковици, Качанику, Ораховцу, Призрену, Србици, Сувој Реци, Урошевцу, Вучитрну, Истоку, Косовској Митровици, Пећи, Подујеву).³⁰

Краљевска банска управа Вардарске бановине имала је разрађен програм за туризам за 1937. који је подразумевао уређење саобраћаја.³¹ Требало је обратити нарочиту пажњу на уређење хотела, који нису били ни модерно уређени нити по хигијенским прописима. У хотелу у Приштини, према опису Ребеке Вест, налазиле су се „манастирски чисте и аскетске собе”,

²² *Политика*, 21. октобар 1937.

²³ *Статистика југословенских железница* за годину 1930, Београд: Југословенске државне железнице, 1930, 1.

²⁴ Б. Нушић, *Косово*, 46-53.

²⁵ *Статистика југословенских железница за годину 1930*, 7; Петар Миленковић, *Историја грађења железница и железничка политика код нас : (1850-1935)*, Београд: б.и., 1936, 373-374.

²⁶ *Вардар*, 14. јул 1934, 4; *Статистика југословенских железница* за годину 1938, Београд: Југословенске државне железнице, 1938, 4.

²⁷ АЈ, Министарство саобраћаја Краљевине Југославије, 148-46, 9. август 1940.

²⁸ АЈ, 148-47, новембар 1939.

²⁹ АЈ, 38-67-181.

³⁰ Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ.1, Вардарска бановина*, 10.

³¹ *Службени лист Вардарске бановине*, бр. 68-69, 13-16; бр. 70, 7-8; бр. 71, 7-8.

са креветима који су имали метално узглавље, са климавим тоалетним столовима и клозетом који је био ”турског типа – мала просторија са каменим подом на коме је близу зида био отвор а недалеко од њега славина за воду”.³² Туристичка линија која се налазила на Косову и Метохији водила је и преко Приштине, а полазила је из Скопља преко Урошевца и Призрена па поново у Скопље.³³

Индустрија

У индустријска предузећа убрајале су се фирме које су имале више од 20 запослених радника, као и електричне централе и млинови. На територији Јужне Србије било је 158 индустријских предузећа, од чега у Приштини највише (5) (у Урошевцу 3, у Гњилану и Призрену 2).³⁴ С обзиром на то да се већина становништва бавила пољопривредом, највећи део индустрије био је везан за прерађивање сељакових производа. Тако је у индустрији Јужне Србије прво место заузимала млинарска индустрија. На целокупној територији Косова и Метохије су то углавном били парни млинови, а модеран и аутоматски млин био је отворен у Приштини. То је био аутоматски млин на ваљке браће Тасића и Николе Стошића, који је израђивао је све врсте типизираних брашна.³⁵

Природно енергетско богатство Косова и Метохије (налазишта лигнита чинила су преко 50% југословенских резерви, а имали су и значајан потенцијал река), није било довољно коришћено. У Приштини је подигнута мала термоцентрала (као и у Урошевцу, Гњилану и Ђаковици).³⁶ У Приштини је 1930. шведско друштво Електро инвест подигло електричну централу.³⁷ Лесковачка А.Д. електрична централа подигла је електричну централу у Приштини са инсталисаном снагом у 283,5 kW, која је служила за јавно и приватно осветљење као и за потребе индустрије.³⁸

³² Р. Вест, *Црно јагње и сиви соко: путовање кроз Југославију*, 673.

³³ *Ревизија туристичког савеза Вардарске бановине Југ*, фебруар 1941, 10–11; Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ. I, Вардарска бановина*, 16.

³⁴ R.S. Purić, *Radništvo i sirotinja Južne Srbije, Socijalni arhiv*, avgust-septembar 1936, 264; *Статистика индустрије Краљевине Југославије са адресаром индустријских предузећа*, Београд: Министарство трговине и индустрије, 1941, 21.

³⁵ Zdravko Petrović, *Industrija i rudarstvo Južne Srbije (Vardarske banovine)*, Beograd: Industrijski kurir, 1940, 89-90.

³⁶ Али Хадри, ”Косово и Метохија у Краљевини Југославији”, *Историјски гласник*, 1-2, 63.

³⁷ Мил. Р. Гавриловић, *Привреда Јужне Србије*. Скопље : «Немања» задужбинска штампарија Вардарске бановине, 1933, 66; Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ. I, Вардарска бановина*, 14.

³⁸ Z. Petrović, *Industrija i rudarstvo Južne Srbije (Vardarske banovine)*, 89–90.

Трговина

У међуратном периоду дошло је до крупних промена и напредовања Јужне Србије у свим областима јавног и приватног живота. Путнички и робни промет је напредовао изградњом железница и захваљујући редовном аутобуском саобраћају. Створена је нова економска јединица, са Скопљем као средиштем, која је задржала крајеве који су и раније административно гравитирали Скопљу, пре свега Приштину и Призрен.³⁹ На развој трговине утицала је неповезаност са суседним регионима и градовима, па је „гросистима” из Приштине, као и из Урошевца, Косовске Митровице и Вучитрна било лакше због непосредног проласка железничке пруге или близине, док су њихове колеге из Призрена, Пећи, Гњилана и Таковице користиле запрежна превозна средства.⁴⁰

Након привредне кризе, трговина је показала знаке опорављања, нарочито унутрашња, пошто се куповна моћ потрошача повећала. Цене пољопривредних и животних намирница порасле су према ранијим годинама. Било је оснивања и нових трговачких радњи, али увек оних мањих и ситних.⁴¹ Уведени су нови начини у уређењу трговачких локала и излога, у калкулацији цена, у опхођењу са муштеријама, реклами и у одржавању хигијене.⁴² Трговина је ушла у једну нову фазу, савремену и чак је постајала велетрговина. Међутим, ови модернизацијски помаци ретко су допирали до свести већине трговаца на југу. Традиционално везани за своје ћепенке, навикнути на излагање еспапа по калдрми и ценкање као свој ритуал, они су и даље пословали као у турско време.⁴³ Р. Вест описује да су се у Приштини „климаве радњице од дрвета, попут кокошињаца на неком малом, злосрећном имању, ослањале једна на другу, а кроз извитоперена врата и премале прозоре виделе су се скромне залихе чудновате робе која се ту продавала”.⁴⁴ У Приштини је 1929. било 2981 дома, 15.162 становника,

³⁹ Милан Чемерићић, Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875 до 1937, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Ур. Алекса Јовановић. Скопље: Штампарија ”Јужна Србија”, 1937, 702–712.

⁴⁰ *Српско Косово*, 24. фебруар 1934, 4.

⁴¹ *Службени лист Вардарске бановине*, 1938, бр. 834, 32.

⁴² М. Чемерићић, Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875 до 1937, 702–712.

⁴³ Владан Виријевић, „О занатству и трговини у градским насељима Косова и Метохије 1918–1941”, *Баштина*, св. 22, 2007, 240.

⁴⁴ Р. Вест, *Црно јагње и сиви соко: путовање кроз Југославију*, 655. Приштина је имала 343 трговца (Призрен је имао са Сувом Реком и Драгашем 412, Гњилане 198, К. Митровица 198, Пећ 186). Трговачком реду би требало додати још 3.023 угоститеља, сразмерно на сваку варош долазило је по 53 угоститељске радње. На

а трговачких радњи било је 254 (од тога 115 православних, 113 исламских и 26 мојсијевских).⁴⁵

У годинама пред Други светски рат дошло је до повећања цена појединих артикала животних намирница - дрва за огрев, меса и дошло је до оскудице у зејтину (у Приштини су упозоравали да би цена зејтина могла да скочи на 50 динара).⁴⁶ Трговци су били упозоравани да поштују Наредбу Министарства шума и рудника о сузбијању скупоће и несавесне спекулације а тражена је и сарадња потрошача нарочито у погледу пријављивања прекршаја. Пресуде су биле новчане али су могле да подразумевају и боравак од неколико дана у затвору. Трговац Ашер К.Мајера из Приштине био је кажњен са 400 динара пресудом среског суда у Приштини зато што је у августу 1935. ставио у излог своје радње поједине предмете мануфактурне робе намењене продаји – тканине, не означавајући им цене, чиме је починио кривично дело у односу на Закон о сузбијању скупоће животних намирница и несавесне спекулације.⁴⁷

Јужна Србија је имала повољан географски положај – налазила се између Албаније и Грчке, земаља које су увозиле велике количине пољопривредних сточарских производа. Извоз стоке био је стално и искључиво занимање привредника у Јужној Србији. Солун је после рата и насељења грчких избеглица из Мале Азије постао највеће тржиште за стоку, пре свега из околине Приштине, али и Косовске Митровице. Међутим, код извоза стоке је долазило до великог броја проблема, стока је давана на вересију, купци су отказивали купљену стоку јер би она у транспорту изгубила на вредности итд.⁴⁸ Извоз ситне стоке из Јужне Србије отежавало је то што поједине станице, као што је била у Приштини, али у Косовској Митровици и Урошевцу, нису имале рампе за утовар па се она ручно товарила. Уз то, налази железничких вага у многим случајевима нису били тачни што је ишло на штету извозницима, а у корист продаваца који су товарили робу. То је указивало или на то да железнички службеници нису добро вршили свој посао или да су саме ваге и тегови били нетачни јер нису били прегледани од стране Контроле мера. Број потребних вагона за извоз ситне стоке био је недовољан, а извозници су се жалили и да су добијали оштећене вагоне.⁴⁹

сваку угоститељску радњу долазило је 17,3 радника и радница, 4 занатлије и 2,5 трговаца. Хотела је било мало са потребним комфором, удобностима и ресторанима. Чистоћа хотела није била на ниову, а нису имали ни електрично осветљење ни воду. Приштина је имала 110 угоститељских радњи (Призрен 91, Урошевац 45, К. Митровица 109, Пећ 67). (R.S. Purić, Radništvo i sirotinja Južne Srbije, 265).

⁴⁵ АЈ, Краљев двор, 74-51-13, Индустија Јужне Србије са нарочитим погледом на остале гране привредне делатности, Скопље 10. јануар 1929, 5–7.

⁴⁶ АЈ, Министарски савет Краљевине Југославије, 138-16-552, 24. август 1940.

⁴⁷ Службени лист Вардарске бановине, бр. 874,1939, 2–3.

⁴⁸ Економски преглед: Извоз стоке у Грчку, Јужни преглед, април 1929, 171–178.

⁴⁹ Скопски гласник, 17. август 1929, 2

Напредовање трговине у Јужној Србији покренуло је и отварање новчаних завода. Доношењем Закона о ликвидацији мораторног стања и правној ликвидацији стања након рата у првој половини 1920, створени су услови за напредовање и пословање новчаних установа као и оснивање нових. У Приштини је на пример основана Косовска кредитна банка.⁵⁰

Занатство

Занатство Јужне Србије представљало је бројан сталеж, али не и сталеж који је био економски јак. Економска криза је у великој мери погодила занатлије, па се њихов број смањио. У Приштини је постојало 278 занатлија (у Призрену је било 462, Косовској Митровици 418, Пећи 256, Урошевцу 158, Вучитрну 142 и Ђаковици 128).⁵¹ Градско становништво се бавило занатством, док је по селима било мало занатлија. То показује чињеница да је 1939. било регистровано 2.345 радњи у којима је радило 1.818 квалификованих радника и 1.428 ученика, али то је било ситно занатство.⁵² Структура и заступљеност појединих заната у градским насељима осим традицијом била је одређена и самим његовим значајем и привредном улогом у географском окружењу. Тако је средином тридесетих година упражњавано 16 заната у Приштини (у Вучитрну 17, Гњилану 13, Ђаковици 11, Истоку 5, Качанику 5, Косовској Митровици 23, Липљану 5, Јањевицу 8, Пећи 31, Призрену 27, Подујеву 8, Урошевцу 20 и Штимљу 4).⁵³ Занатска радиност је углавном подмиривала домаће потребе, пре свега због конкуренције солунског трга, али и због недостатка капитала и услова за проширење рада.⁵⁴ Приштина је била у стагнацији што можемо да видимо по броју њених трговачких, угоститељских и занатских радњи. У Приштини је пред почетак Другог светског рата било укупно 356 радњи, што је било упола мање у односу на Куманово које је имало сличан број становника. Занатлије су биле: 7 бербера, 20 ковача, 40 обућара, 5 сајција, 1 опанчар, 8 сарача, 6 лимара, 3 мутавција, 2 машинисте, 3 пушкара, 1 шлајфер, 6 кројача, 10 абација и терзија, 2 колара, 10 столара и 4 качара.⁵⁵ Постојала су два занатска удружења у Приштини (постојала су

⁵⁰ Т. А. Васојевић, Банкарство и његов значај у јужној Србији, *Српско Косово*, бр. 5 и 6, 5–8; Иван Бецић, "Финансијске установе у Приштини до Другог светског рата", *Традиција, промене, историјско наслеђе, питања државности и националног идентитета на Косову и Метохији*, ур. Срђан Словић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2014, 265–278.

⁵¹ R.S. Purić, *Radništvo i sirotinja Južne Srbije*, 265.

⁵² А. Хадри, *Косово и Метохија у Краљевини Југославији*, 65.

⁵³ В. Вирејевећ, „О занатству и трговини у градским насељима Косова и Метохије 1918–1941”, 234.

⁵⁴ Б. Нушић, *Косово*, 63–64.

⁵⁵ А. Урошевић, *О Косову*, 264; Миливој М. Савић, *Наша индустрија и занати* :

још и у Гњилану, Баковици, Призрену, Урошевцу,⁵⁶ Вучитрну, Подујеву,⁵⁷ Косовској Митровици и у Пећи).⁵⁸

Приштина је била један од привредних центара, који је поред Косовске Митровице, Призрена и Пећи, апсорбовао гро радника, запослених и незапослених.

Преглед концентрисања радништва по већим и привредно јачим местима за април 1936

Место	Запослених	Незапослених	Свега
Пећ	1.456	168	1.624
Приштина	885	128	1.013
Призрен	968	118	1.086
К. Митровица	1.650	198	1.848

(Р. С. Пурић, Радништво Јужне Србије, *Јужни преглед*, мај 1939, 153–165)

Културне и здравствене прилике у Приштини Културно наслеђе у Приштини

Јужна Србија је богата и природним богатствима и црквеним споменицима. Управо због тога сматрали су је и сматрају је и данас колевком старе српске културе, величине, сјаја и богатства.⁵⁹ Картограф Љубиша Гвоић је на карти српских белега на Косову и Метохији приказао 534 стара српска гробља, 96 тврђава и старих градова, као и 14 српских средњовековних двораца. Такође, набројао је 1.181 цркву, 113 манастира, 48 испосница, 8 спомен-капела и спомен-костурница. На свака 2,5 квадратна километра налази се по један српски споменик.⁶⁰ Манастир Грачаница у близини Приштине је обновљен у периоду 1936–1939.⁶¹ Такође, на празник Св. Антуна, 13. јуна 1929, била је њине основице, стање, односи, важност, путеви, прошлост и будућност. VII део, Београд: Издања Министарства трговине и индустрије, 1929, 159-160.

⁵⁶ Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ.1, Вардарска бановина*, 15.

⁵⁷ Тихомир Аранђеловић, *Краљевина Југославија : административна подела. VII књига, Моравска бановина*, Београд : Штампариија и Литографија Раденковић, 1930, 16.

⁵⁸ Виктор Манакин, *Зетска бановина: општи преглед*, Цетиње : Кр. Банска управа, 1931, 13.

⁵⁹ *Вардар*, 8. септембар 1936, 2; *Политика*, 29. октобар 1937, 5.

⁶⁰ Момчило Павловић, Предраг Ј. Марковић, *Косово и Метохија – прошлост, памћење и старност*, Источно Сарајево : Завод за уџбенике и наставна средства ; Београд : Институт за савремену историју ; Нови Сад : Препород ММ, 2009, 293.

⁶¹ Уз иницијативу Ђорђа. С. Роша, индустријалца, и подршку епископа рашкопризренског Серафима, владике Николаја Велимировића, владике бањалучког Платона Јовановића и под покровитељством патријарха Варнаве, одржан је састанак у Београду 24. јуна 1935, а затим у Скопљу 10. јануара 1936. ради доношења одлуке да се оснује Оснивачки одбор и Одбор за извођење пројекта обнове комплекса

освећена прва римокатоличка црква у Приштини,⁶² а од 76 регистрованих турских споменика, у Приштини је била Царска (Фатих) џамија. Међу споменицима заједничке баштине су остаци три католичке цркве, од чега је у Приштини једна из 14. века (Латинска сашка црква у Старом Тргу код Кос. Митровице из 13. века и катедрала Св. Николе (14. век) у старом граду Ново Брдо). Јеврејска заједница је оставила у заједничкој баштини јеврејско гробље у Приштини (од 1850. године, са очуваних 27 плоча).⁶³

Старине на Косову и Метохији биле су запуштене и није им се поклањала велика пажња. Музеј Јужне Србије у Скопљу је скупио све старине до којих је могао да дође. Стари манастири су се жалили на велику пореску преоптерећеност, а мала пажња се поклањала исламским споменицима. Дописник Централног пресбириа предлагао је да би Народни музеј у Београду требало да има свог представника без чије се дозволе не би смео изнети ни један објекат на антикварну пијаци у Приштини и у Призрену, где се продавало оружје из 13. века, ћилимови, иконе и друго. Велику количину те робе куповали су странци плаћајући за њих „багателу”.⁶⁴

Косовски бој и косовско предање имали су велики значај за становништво Косова и Метохије. Народ је поштовао места која су према предању била места страдања косовских јунака. Изнад Приштине, на висоравни која се

манастира Грачанице. Када су започети радови, испоставило се да је терен мочваран, што је довело до непредвиђених трошкова које је на себе преузео Ђорђе Рош. Радови око манастира приведени су крају у пролеће 1939, а освећење је било на Видовдан 28. јуна 1939. уз присуство патријарха Гаврила. У градњи и уређењу манастирског комплекса поред стручних радника, учествовали су и војска и народ (*Вардар*, 2. јул 1935, 2). У *Скопском гласнику* је у броју 367. 15. јуна 1935. изашао чланак на насловној страни у коме се инсистирало на значају манастира Грачанице и њене обнове, о чему је говорио и бан Ђорђевић. Он је истакао да се манастир налазио у очајном стању (дотрајали кров, услед чега су фреске биле упропашћаване, порушени и полупорушени конаци, двориште пуно материјала од започетих, а недовршених црквених зграда, полупорушена ограда од цркве од непечене цигле покривена трњем и сламом, нечисти обори и дотрајале стаје за стоку) што је чинило „страшан контраст са лепотом овог ремек дела наше архитектонске и сликарске вештине средњег века”. Зато је био образован одбор скопских госпођа за обнову манастира који је интензивно радио на прикупљању прилога. У истом броју је и Шарл Дил, члан француске академије, писао о лепоти Грачанице, као и Рихард Ане из Салцбурга (*Скопски гласник*, бр.367, 15. јун 1935, 1–2).

⁶² *Косово и Метохија, век важних догађаја 1912–2012*, ур. Момчило Павловић, Ивана Пантелић, Горан Антонић, Ратомир Миликић, Београд : Институт за савремену историју ; Нови Сад : Центар за истраживање и публикавање, 2012, 37.

⁶³ Branislav Krstić, *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, Beograd: Kuća Vid, 1994, 58–66.

⁶⁴ АЈ, 38-10-39, Дописник Централног пресбириа, Извештај о Вардарској бановини, 15. јануар 1932.

назива Мазгит налази се Газиместан, у текији су два гроба, где је сахрањен турски барјактар из Косовске битке и његов штитоноша („Гази” значи „победилац” на турском, а Турци причају да се јунак звао Местан). Постоји и предање да у гробу лежи Бошко Југовић. Као свето место, многи Турци из Приштине су желели да се сахране на том месту. Северозападно од Приштине налази се Муратово тулбе, то је текија (џамија без минарета) покривена оловом. Турци су ово сматрали најсветијим местом, па су му придавали велику важност. Сматра се да је подигнуто после Косовске битке, на месту где је Мурат убијен, мада је он сахрањен у Брусу.⁶⁵ Два камена недалеко од Муратовог турбета сматрало се да су места где су погубљени кнез Лазар и Милош Обилић. Срби у Приштини сматрали су да је у дворишту Пириназ џамије одрубљена глава кнеза Лазара.⁶⁶

Просветне прилике

Школске зграде су на простору Косова и Метохије најмање одговарале потребама школе (103 или 22,20%), што сазнајемо из извештаја школских надзорника.⁶⁷ У Приштинском срезу било је највише зграда које нису

⁶⁵ Б. Нушић, *Косово*, 206–208. Р. Вест описује Муратово тулбе као напуштenu сеоску кућу, сиромашно и прашњаво двориште у коме је био маузолеј, неуређен травњак и просјаци који су се трудили да привуку пажњу (Р. Вест, *Црно јагње и сиви соко: путовање кроз Југославију*, 680–683). Муратово тулбе је чувао Шеасан ефенди, старац који је имао 93 године, који је био род погинулом барјактару. Царским ферманом било је одређено да његова породица чува тулбе, па је тако он био петнаесто колена од Косовске битке до 1930. (*Лужни преглед*, децембар 1930, 580). Чувар Газиместана упутио је молбу председнику југословенске краљевске владе да се изврши оправка споменика (АЈ, Фонд Министарство правде Краљевине Југославије, 63-133, 17. август 1939). Вакуфска дирекција у Скопљу се такође обратила Министарству правде да се одобри кредит за оправку споменика. Ови објекти одржавани су до 1931. из државних средстава јер у ту сврху није постојао никакав вакуф. Од 1931. самостална имовинска управа Исламске верске заједнице одржавала је предметне објекте плаћајући чуваре и вршећи ситне оправке, али је за стварно одржавање било потребно најмање 150. 000 динара (АЈ, 63-133, Реис-ул-лема Министру правде, 6. фебруар 1939).

⁶⁶ Б. Нушић, *Косово*, 197, 209–210. Обласни одбор Народне одбране у Призрену упутио је писмо Православном епископу епархије рашко-призренске 1938. у коме је, истичући значај Косовске битке и предања, предложио да се поред Муратовог турбета подигне мала црква и капела у којој би се сместило тело кнеза Лазара и Милоша Обилића. Такође, предлагали су подизање музеја оружја и гипсани рељеф са сценама из битке и део где би били смештени израђени сви косовски јунаци. Предвиђали су и да би због доласка туриста требало изградити хотел поред и додати још једног чувара Србина. Комплекс споменика требало је назвати Храм славе (АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-23-402, 23. април 1938).

⁶⁷ Божица Славковић Мирић, *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929-1941*, Београд: ИП Просвета; ИП Принцип 2018, 372.

биле грађене за школу (65,22 %).⁶⁸ Према статистици из 1930/1931. на једну основну школу у Приштини долазило је 1988 становника, односно пет насеља, док је у другом чак била и гора ситуација (у Вучитрну осам насеља, а у Ђаковици девет).

Мрежа основних школа 1930/1931

Школски надзорници	Надлежност према стању 1930/1931	Основних школа	Школских соба	Школске општине			Средња удаљеност од школе
				На 1 осн. школу отпада			
				Површина	становништва	насеља	
Гњилане	Гњилански и неродимски	55	103	42	2320	5	2.5
Ђаковица	Ђаковички и Подримски	23	67	65	3451	9	
Призрен	Шарпланински, Горски и Подгорски	36	75	40	2156	4.4	5
Приштина	Грачанички	29	99	36	1988	5	
Вучитрн	Вучитрнски, Дренички и Лапски	32	69	63	2729	8	5

(Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ.1, Вардарска бановина, 9*; Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија : административна подела. VII књига, Моравска бановина, 12*)

Што се тиче средњих школа, према Закону о средњим школама из 1929, требало је да средње школе буду државне или самоуправне, док је могућност отварања приватних средњих школа била искључена.⁶⁹ Процедура уписа била је одређена 1935. године, а школарина се плаћала према годишњем

⁶⁸ АЈ, 37-67-171, Списак основних школа на територији Моравске бановине подигнутих од уједињења до 1930; Момчило Исић, *Селаштво у Србији 1918–1941*, књ. 2, *Просветно-културни и верски живот*, Београд: Службени гласник: Институт за новију историју Србије, 2009, 57, 68.

⁶⁹ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији : 1918-1941. Део 2, Школа и црква*, Београд : Стубови културе, 1997, 154.

порезу.⁷⁰ У односу на основне школе, средње школе су се налазиле у бољим приликама. Међутим, и оне су имале проблема са условима и издржавањем зграда.⁷¹ То су обично биле изнајмљене, преправљене куће неадекватне за школску употребу. Таква је била и гимназија у Приштини, у Призрену, Косовској Митровици, Пећи као и Ђаковичка државна школа. Приштинска гимназија је била смештена у два зградама, у приватној већој за коју је плаћала кирију и другој мањој, општинској, и била је као таква неподесна да прими довољан број ученика (имала је 17 одељења). Проблем подизања нове зграде био је решен тек 1937.⁷²

С обзиром на велики број неписмених, књижнице и читаонице биле су у првом реду на плану просвећивања, зато што је било веома битно да деца након завршене школе не изгубе везу са школом и учитељем.⁷³ Међутим, ако би се направила паралела између њих и народних школа видело се да је постојала несразмера (око 70 школа на једну књижницу).⁷⁴ Поред тога, оне нису биле довољно снабдевене књигама, а и требало је водити рачуна о избору књига јер је садржај требало да буде схватљив и приступачан народу.⁷⁵ Било их је тешко одржавати јер су сељаци нерадо давали новац за набавку књига и листова.⁷⁶ Учитељи су покретали акције за набавку књига поклонима и учешћем родитеља и добротвора.⁷⁷ У Приштини је било 11 народних књижница и читаоница са малим бројем књига.⁷⁸ Најбогатија књижница био је Народни дом, у коме су с времена на време била приређивана јавна предавања за народ.⁷⁹ Културни дом рударских радника у Тречки имао је најснадбевенију библиотеку у међуратном периоду.⁸⁰

⁷⁰ Вардар, 1. септембар 1936, 4.

⁷¹ АЈ, Фонд Министарство просвете Краљевине Југославије, 66-1256-1504, Краљевска банска управа Вардарске бановине просветно одељење, предлог буџета за 1937/38, 12. март 1937.

⁷² АЈ, 66-1256-1504, 24. јануар 1930; АЈ, 66-849-1274, 27. јул 1931.

⁷³ АЈ, 66-1401-1589.

⁷⁴ Свет. К. Марковић, Јаков Ивановић, Школство Јужне Србије од 1912-1937.г. *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Ур. Алекса Јовановић. Скопље: Штампарија "Јужна Србија", 951-956.

⁷⁵ АЈ, 66-1632-1733, Годишњи извештај о стању државних народних школа у школском срезу Косовско-митровачком за школску 1937/38.

⁷⁶ АЈ, 66-1567-1687.

⁷⁷ Зоран Вукадиновић, Милован Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836-1941*, Приштина: Институт за српску културу, 2001, 76.

⁷⁸ АЈ, 66-1819-1841, 15. март 1931, Полугодишњи извештај за школску 1930/31. о раду на просветном пољу у Подгорском срезу.

⁷⁹ АЈ, 66-1403-1589, 1932.

⁸⁰ З. Вукадиновић, М. Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836-1941*, 108.

Ситуација са наставним кадром у средњим, била је слична оној у основним школама. Многи су желели премештај због удаљености, културне заосталости, тешких и скупих животних прилика и оскудице у становима. Осим тога, није било додатка за јужне крајеве нити признања дуплих година службе.⁸¹ Број наставника је био недовољан у односу на број одељења.⁸² За наставнике у гимназији у Приштини истицано да „не оперишу са падежима и нашом синтаксом”.⁸³

Што се тиче ђака који су похађали гимназије, био је велики број оних који су долазили неприпремљени из основних школа па, према извештају из 1931, изванредан број ученика у првом разреду није знао да чита латиницу нити се могао служити таблицом множења. Дисциплина ђака је такође била „незадовољавајућа и лабава”.⁸⁴ Мали број сеоске деце је похађао гимназије, само 2–3% од укупног броја ђака, јер је породици било тешко да издваја 600–1000 динара за школовање деце.⁸⁵

Држава је покушавала да укључи женску децу у школе, нарочито међу албанским становништвом, пре свега уз помоћ родитеља; међутим, драговољног слања муслиманске деце женског пола није било, што је правдано верским разлозима и верским васпитањем.⁸⁶

Штампа

Од нивоа писмености и просвећености зависила је судбина штампе која је излазила на Косову и Метохији.⁸⁷ Листови су излазили у градовима, значи у Приштини, Косовској Митровици и Пећи, а часописи само у Косовској Митровици. Неки су трајали по неколико месеци до годину дана а неки дуже, у зависности од продаје. Средства за издржавање су највише долазила

⁸¹ АЈ, 66-851-1275.

⁸² АЈ, 66-722-1180, 13. октобар 1940.

⁸³ АЈ, 66-1401-1589, 23. мај 1931, 15. април 1932.

⁸⁴ АЈ, 66-849-1274, 22. новембар 1937, Ученик кажњен искључењем из свих средњих школа у Приштини због писања погрдних речи поред имена сваког наставника у годишњем извештају за 1934/35, крађе, продаје и уништења 219 дневника (АЈ, 66-828-1261, 14. новембар 1936).

⁸⁵ АЈ, 66-1401-1589, Краљевска банска управа Министарству просвете, 31. јул 1930.

⁸⁶ Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије : 1918-1941. Део 3, Политика и стваралаштво*, Београд: Стубови културе, 1997, 129. У Грачаничком школском срезу 1928/29. ученице су чиниле 23,70% основаца од којих је православне деце било 81,36%, католичке и мојсијевске 8,45%, а муслиманске 12,18% и то махом у граду Приштини (92,54%) (Момчило Исић, *Основно школство у Србији: 1918-1941. Књ. I*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2005, 244).

⁸⁷ Адам Прибићевић. *Од господина до сељака*. Загреб: Српско културно друштво Просвјета, 1996, 225–226.

од реклама које су брижљиво припремане и солидно графички обликоване (риме и песме). Сви листови су доста пажње поклањали питањима просвете и културе, а било је и преношења односно прештампавања текстова из великих листова или часописа. Готово ниједан није имао професионалне новинаре. Текстови су били ретко потписивани или су били под псеудонимом. Листови и часописи служили су за удруживање интелектуалаца и других који су изражавали спремност за стваралаштво. Уредништво је чинила интелигенција – адвокати, професори, судије, лекари, учитељи, студенти и ђаци. Није било посебних издавачких кућа, већ је рад појединаца удруживан са радом књижара и штампарија. Приштина је имала три штампарије, Пећ и Призрен по једну, а Косовска Митровица четири.⁸⁸

Здравствене прилике

Органи и установе социјалне и здравствене управе били су Хигијенски заводи у седишту сваке банске управе, домови народног здравља, здравствене станице, државне и бановинске болнице, инвалидски и дечији домови, лечилишта и стручни референти код општинских власти. Стручни орган банске управе за све здравствене послове био је срески санитетски референт.⁸⁹ Док је делокруг Хигијенског завода обухватао целокупну територију бановине, догле се делатност домова народног здравља простирао на један или више срезова. У Приштини (за Милошево, Липљан, Грачаницу, Гњилане и Урошевац) је постојао дом здравља.⁹⁰ Ту су биле и две апотеке (такође у Призрену, Косовској Митровици и Пећи, а по једна у Гњилану и Липљану).⁹¹

Због недовољног броја државних лекара, а у тежњи да народ дође до брзе и јефтине лекарске помоћи, Закон о здравственим општинама од 1930. предвидео је стварање самосталних и удружених здравствених општина. Самостална здравствена општина за Грачанички срез имала је седиште у Приштини и обухватала је 16.163 становника.⁹² У наредним

⁸⁸ АЈ, 38-64-169, Штампа у Вардарској бановини; З. Вукадиновић, М. Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836-1941*, 205–209, 213–216.

⁸⁹ *Годишњак о народном здрављу и раду здравствених установа и органа 1937–38*, Београд: Централни хигијенски завод 1939, 11–15; В. Јовановић, *Вардарска бановина 1929-1941*, 470.

⁹⁰ Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ.1, Вардарска бановина*, 15; *Годишњак о народном здрављу и раду здравствених установа и органа 1937–38*, 13–15; С. З. Иванић, *Потребе здравствене службе у Југославији, Гласник Централног Хигијенског Завода*, св.1, Београд 1941.

⁹¹ В. Манакин, *Зетска бановина: општи преглед*, 13; Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ.1, Вардарска бановина*, 16.

⁹² *Службени лист Вардарске бановине*, бр.28, Скопље 1930, 7, бр.29, 1930, 4-7; *Илустровани званични алманах- шематизам Зетске бановине*, Цетиње: Краљевска

годинама шириле су се мреже здравствених установа, што је показивало да се свест југословенског друштва модернизује. Најважније и неопходне установе здравствене службе биле су болнице, које су се делиле на опште и специјалне, јавне и приватне. Јавне болнице биле су државне, бановинске и општинске. Све државне болнице, сем оних на подручју града Београда које су биле подређене Министарству, биле су подређене банским управама, а остале јавне болнице, сем општинских, биле су чисто бановинске. Општинским је управљала и издржавала их општина. Једна од највећих здравствених установа, бановинска болница, подигнута је 1933. у Приштини (бановинске болнице биле су и у Гњилану, Призрену). Болница у Приштини имала је 120 кревета (у Косовској Митровици 50, у Гњилану 25). Бановинске болнице су радиле са великим потешкоћама због недостатка савремених болничких зграда и недовољности кредита за снабдевање болница потребним материјалним средствима.⁹³ Што се тиче броја особља у болницама, Приштина и Призрен су најбоље стајали, а имали су два лекара и четири сестара и болничара.

Број особља у болницама

Болница	Лекари	Апотекари, хемичари, админ.чиновници	Сестре, лаборанти, болничари	Послужи тељи	Стручно и Помоћно особље
Косовска Митровица	1	1	1	6	
Гњилане	1	1	3	1	
Призрен	2	4	5	5	3
Приштина	2	4	4	4	2

(Годишњак о народном здрављу и раду здравствених установа и органа 1936, 222–244)

банска управа Зетске бановине, 1931, 130.

Т. Аранђеловић, *Краљевина Југославија: административна подела, књ.1, Вардарска бановина*, 15.

⁹³ Закон о болницама од 27.2.1930, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 52 од 6.3.1931; *Годишњак о народном здрављу и раду здравствених установа и органа 1937–38*, 16, 50–53, 222–244; Слободан Паламаревић, *Курагивна медицина, Споменница двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937. Ур. Алекса Јовановић. Скопље: Штампарија "Јужна Србија"*, 1937, 761–766; В. Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941*, 468; *Косово и Метохија, век важних догађаја 1912–2012*, 44; *Годишњак о народном здрављу и раду здравствених установа и органа 1936*, 222–244; *Службени лист Вардарске бановине*, бр.38, Скопље 1930, 3; *Службени лист Вардарске бановине*, бр.27, Скопље 1930, 2.

Закључак

Приштина је, у оквиру Грачаничког среза, припадала Вардарској бановини. На основу пописа становника 1931, спадала је у ред већих градова на простору Јужне Србије. Ипак, на почетку тридесетих година 20. века била је неразвијена варошица којој су била потребна државна улагања. Југословенска држава је чинила напоре да Приштину, као и друге градове на простору Косова и Метохије модернизује. Улагано је у грађевинарство, па је у Приштини подигнуто девет зграда, уведено електрично осветљење, уређене улице и путеви. Грађена је железничка пруга Косово поље - Приштина. Ипак и приликом покушаја модернизације долазило је до проблема, нарочито са припадницима албанског становништва којих је било у већини на овом простору, а који су били незаинтересовани за југословенске државне мере или су се бојали промена. У Приштини је било и индустријских предузећа, а изграђен је и аутоматски млин. Трговина је показивала знаке побољшања, мада је као и другим гранима, било тешко отргнути људе од онога како су радили генерацијама пре. Занатство које је било традиционално на Косову и Метохији било је у стагнацији у Приштини, што се видело по броју трговачких, угоститељских и занатских радњи, пре свега јер је почела да се развија као привредни центар. Просветне и здравствене прилике биле су у зачецима развоја. У Приштинском срезу било је најмање зграда које су одговарале потребама школе, а ни наставни кадар није био одговарајућ. Услови за модернизацију школства били су генерално тешки на простору Косова и Метохије. Уређење здравствених прилика било је од неоспорне важности за становништво Косова и Метохије. У Приштини је подигнута бановинска болница, која је била једна од највећих, али је свест људи о одласку код лекара била ниска. Труд и улагања југословенске државе у простор Косова и Метохије, а самим тим и Приштину као привредни центар у развоју, прекинуло је избијање Другог светског рата.

Необјављени извори:

Архив Југославије

Фонд: Председништво Министарског савета – Централни прес-биро (38); Министарства саобраћаја Краљевине Југославије (148); Краљев двор (74); Министарски савет Краљевине Југославије (138); Министарство правде Краљевине Југославије (63); Милан Стојадиновић (37).

Објављени извори:

Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834-1954, Београд: Завод за статистику НР Србије, 1955.

Статистика индустрије Краљевине Југославије са адресаром индустријских предузећа. Београд: Министарство трговине и индустрије, 1941.

Статистика југословенских железница за годину 1930, Београд: Југословенске државне железнице, 1930.

Статистика југословенских железница за годину 1938. Београд : Југословенске државне железнице, 1938.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. Knj. 1: Prisutno stanovništvo, broj kuća i домаћinstava. Београд: Општа државна статистика 1937.

Штампа:

Вардар: независан привредно-културни преглед. Скопље: б.и.

Гласник Централног Хигијенског Завода, год. , књ. 1, св. 1, 1941. Београд: Централни хигијенски завод.

Годишњак о народном здрављу и раду здравствених установа и органа 1936, Београд: Издање Централног хигијенског завода 1937.

Годишњак о народном здрављу и раду здравствених установа и органа 1937–38, Београд: Издање Централног хигијенског завода 1939.

Јужни преглед: лист за науку и књижевност. Скопље: Власник Чедомир Ј. Тодоровић.

Ревизија туристичког савеза Вардарске бановине Југ, Скопље : [Туристички савез Вардарске бановине].

Скопски гласник : службени лист Општине града Скопље. Скопље: Општина града Скопља.

Службени лист Вардарске бановине. Скопље: Банска управа Вардарске бановине.

Српско Косово: лист за српску омладину. Скопље ; Косовска Митровица : М. Димитријевић.

Socijalni arhiv : službeni organ Središnje uprave za posredovanje rada, Београд : Središnja uprava za posredovanje rada.

Литература:

Аранђеловић, Тихомир. *Краљевина Југославија : административна подела. VII књига, Моравска бановина*, Београд : Штампарија и Литографија Раденковић, 1930.

Аранђеловић, Тихомир. *Краљевина Југославија: административна подела, књ.1, Вардарска бановина*. Београд: Штампарија и литографија "Раденковић", 1930.

Бецић, Иван. "Финансијске установе у Приштини до Другог светског рата", *Традиција, промене, историјско наслеђе, питања државности и националног идентитета на Косову и Метохији*, ур. Срђан Словић, 265-278. Лепосавић: Институт за српску културу, 2014.

Вест, Ребека. *Црно јагње и сиви соко: путовање кроз Југославију*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 2000.

Виријевић, Владан. „О занатству и трговини у градским насељима Косова и Метохије 1918–1941”, *Баштина*, св. 22, 2007, 231-241.

Вукадиновић, Зоран, Милован Богавац. *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836-1941*. Приштина: Институт за српску културу, 2001.

Гавриловић, Мил. Р. *Привреда Јужне Србије*. Скопље : «Немања» задужбинска штампарија Вардарске бановине, 1933.

Димић, Љубодраг. *Културна политика Краљевине Југославије : 1918-1941. Део 3, Политика и стваралаштво*. Београд: Стубови културе, 1997.

Димић, Љубодраг. *Културна политика у Краљевини Југославији : 1918-1941. Део 2, Школа и црква*, Београд : Стубови културе, 1997.

Илустровани званични алманах- шематизам Зетске бановине, Цетиње: Краљевска банска управа Зетске бановине, 1931.

Исић, Момчило. *Основно школство у Србији: 19181-1941, . Књ.1*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2005.

Исић, Момчило. *Сељаштво у Србији 1918–1941*, књ. 2, *Просветно-културни и верски живот*, Београд: Службени гласник: Институт за новију историју Србије, 2009.

Јовановић, Владан. *Вардарска бановина 1929-1941*, Београд: ИНИС, 2011.

Косово и Метохија, век важних догађаја 1912–2012, ур. Момчило Павловић, Ивана Пантелић, Горан Антонић, Ратомир Миликић, Београд : Институт за савремену историју ; Нови Сад : Центар за истраживање и публикавање, 2012.

Манакин, Виктор. *Зетска бановина: општи преглед*, Цетиње : Кр. Банска управа, 1931.

Марковић, Свет. К, Јаков Ивановић. Школство Јужне Србије од 1912-1937.г. *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937. Ур. Алекса Јовановић*. Скопље: Штампарија "Јужна Србија", 1937, 907-956.

Миленковић, Петар. *Историја грађења железница и железничка политика код нас : (1850-1935)*. Београд: б.и, 1936.

Михаиловић, Арх. Јосиф. *Развитак градова и варошица од ослобођења до данас*. Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937. Ур. Алекса Јовановић. Скопље: Штампарија "Јужна Србија", 1937, 799-817.

Нушић, Бранислав. *Косово: опис земље и народа*. Београд: ПорталЛибрис, 2019.

Павловић, Момчило, Предраг Ј. Марковић, *Косово и Метохија – прошлост, памћење и стварност*, Источно Сарајево : Завод за уџбенике и наставна средства ; Београд : Институт за савремену историју ; Нови Сад : Препород ММ, 2009.

Паламаревећ, Слободан. *Куративна медицина. Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Ур. Алекса Јовановић. Скопље: Штампарија "Јужна Србија", 1937, 761–766.

Преглед извршених техничких радова код градских општина у току од 1919. до 1931. Београд: Министарство грађевина, 1934.

Прибићевић, Адам. *Од господина до сељака*. Загреб: Српско културно друштво Просвјета, 1996.

Савић, Миливоје М. *Наша индустрија и занати : њине основице, стање, односи, важност, путеви, прошлост и будућност. VIII део*. Београд: Издања Министарства трговине и индустрије, 1929.

Симеуновић, Владимир. *Становништво Југославије и социјалистичких република 1921–1961*. Београд: Савезни завод за статистику, 1964.

Славковић Мирић, Божица. *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929-1941*, Београд: ИП Просвета; ИП Принцип 2018.

Томић, Момчило К. *Грађевинарство. Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Ур. Алекса Јовановић. Скопље: Штампарија "Јужна Србија", 1937, 749–753.

Урошевић, Атанасије. *О Косову : градови, насеља и други антропогеографски списи*. Приштина : Народна и универзитетска библиотека "Иво Андрић", 2009.

Хадри, Али. "Косово и Метохија у Краљевини Југославији", *Историјски гласник*, 1-2, 51-84.

Чемериќић, Милан. *Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875 до 1937, Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Ур. Алекса Јовановић. Скопље: Штампарија "Јужна Србија", 1937, 685-732.

Krstić, Branislav. *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*. Beograd: Kuća Vid, 1994.

Petrović, Zdravko. *Industrija i rudarstvo Južne Srbije (Vardarske banovine)*. Beograd: Industrijski kurir, 1940.

Summary

Božica Slavković Mirić

PRIŠTINA: FROM SMALL TOWN TO CITY (1929-1941)

Priština, within the Gračanica county, belonged to the Vardar Banovina. Based on the population census in 1931, it was one of the largest cities in Southern Serbia. However, at the beginning of the thirties of the 20th century, it was an underdeveloped town that needed state investments. The Yugoslav state made efforts to modernize Priština, as well as other cities in Kosovo and Metohija. Investments were made in construction, so nine buildings were built in Priština, electric lighting was introduced, streets and roads were improved. The railway line Kosovo Polje - Priština was built. However, even during attempts at modernization, there were problems, especially with members of the Albanian population, who were in the majority in this area, and who were uninterested in Yugoslav state measures or were afraid of changes. There were industrial companies in Priština, and an automatic mill was built. Trade showed signs of improvement, although like other industries, it was difficult to tear people away from the way they had worked generations before. Craftsmanship, which was traditional in Kosovo and Metohija, was stagnating in Priština, which was evident in the number of commercial, catering and craft shops, primarily because it began to develop as an economic center. Educational and health opportunities were in the beginning of development. In the Priština district, there were the fewest buildings that corresponded to the school's needs, and the teaching staff was not adequate either. The conditions for the modernization of education were generally difficult in the area of Kosovo and Metohija. The arrangement of health conditions was of indisputable importance for the population of Kosovo and Metohija. Banovina Hospital was built in Priština, which was one of the largest, but people's awareness of going to the doctor was low. The efforts and investments of the Yugoslav state in the area of Kosovo and Metohija, and therefore Priština as an economic center in development, were interrupted by the outbreak of the Second World War.

